FİKİR HAYATI

Cumhuriyet
15 İkinci Kanun/Ocak
1941, 5. 2.

Türkiyede Bergsonizm

İstiklâl harbi esnasında

Sehamet menkibeleri yaratan Anadolu harikasını izah için Bergson'un hayat hamlesi felsefesine başvurulmuştu

— 2 — [*]

Yazan :
ZİYAEDDİN FAHRİ

Türk tefekkür tarihinde Bergsonizm izlerinin 1909, 1916 ve 1919 tarihlerinde görüldüğünü bundan evvelki bir musahabede kaydetmiş, bu izlerin sonuncusunun diğerlerine nispetle daha bereketli olduğuna işaret eylemiştik. Şimdi bu bereketin neden ibaret bulunduğunu anlatmak isteyorum.

Her şeyden evvel Osmanlı İmparatorluğunu altüst eden 1914 harbinin insaniyet namına Fransa tarafından idare edildiğini siyasî nutuklarında ileri süren, 1918 den sonra da kurulan yeni nizam içinde Sevr muahedesinin kuşa benzettiği Türkiyeyi belki de memnuniyetle karşılayan hatib Bergson'la bu alâkadarlığımız izaha muhtac bir hâdisedir. Ne garib: Anadolunun cenubunda Fransızlarla Türklerin çarpıştığı bir zamanda mütefekkirlerimiz, fikrî ihtiyaclarını bir Fransız filozofunun düşüncelerile tatmine çalışıyorlardı. Millî savaşımızın ve inkılâbımızın manevî desteklerini yoklayacak olanlar ileride bu garabet üzerinde düşüne dursunlar. Kanaatime göre İstiklâl Savaşı sıralarında Bergson felsefesini ümid ve nikbinlik kaynağı haline getirenler, Bergson'un siyasî ve Fransız olan cephesini unutmuşlardır. Kaldı ki Fransız filozofunun Türklük aleyhinde, yahud Sevr'in vücude getirmeğe yeltendiği Türkiyeyi görmek istediğini ihsas eden bir fikri de bizce malûm değildir.

Bergson'a göre hayat hamlesi, madde âleminin içinde dolaştıktan, sıçramalarla canlıları yarattıktan sonra insanı topluluklarını da mistikler delâletile «kapalı cemiyet» halinden «açık cemiyet» haline doğru götürüyor. Cemiyetlerin kapalı, statik veya açık ve dinamik halleri, bilhassa bundan on sene kadar evvel neşrettiği «Dinin ve ahlâkın iki kaynağı» ismindeki eserinin mevzuudur. Fakat Bergsonizm ile yakından alâkadar olanlar filozofun cemiyet felsefesinin ne olabileceğini aşağı yukarı kestirmişlerdi.

İşte 1919 dan sonraki Türk vukuatı karşısında bu [illegible] nun kendisini de hayrete düşürecek derin tesiri karşısında bulunacaktır. Bu tesir, tıpkı Durkheima aid ma'şeri şuur fırtınasının 1909 dan sonra Ziya Gökalp elinde millî şuura inkılâb ederek aksiyon prensipi haline gelişini hatırlatmaktadır.

***

Türkiyede Bergsonizm'in tesiri, yalnız, İstiklâl Savaşının ümid ve nikbinlik unsurlarını temin eden kaynaklardan biri olmasından ibaret değildir. Bergson'un eserlerinden en esaslı olanları türkçeye çevrilmiş bulunuyor. Bu sütunların müsaadesizliğinden dolayı filozofun ilk ve son eserinin tercümesine işaret edelim: 1882 de Clermont Ferrand'da «Gülmek nedir?» mevzuu üzerinde verdiği konferanslar, 1924 te Prof. Mustafa Şekib tarafından türkçeye nakledilmiş, 1930 dan sonra yazdığı «Dinin ve ahlâkın iki kaynağı» eseri de Prof. M. Emin tarafından kısmen dilimize çevrilmiştir. Aarda makale ve eser olarak yapılan tercümelerin listesi oldukça zengindir.

Bergson hakkındaki neşriyata gelince: Bunların başında gene Mustafa Şekibin «Ruhî kudret - Energie spirituelle»e yazdığı mukaddemeyi zikretmek lâzımdır. Filozofun iyi anlaşılmamış olmaktan şikâyet ettiği söylenir: Filhakika Almanlar onu bazı Alman filozoflarından mülhem gösterirler. Katolikler Bergsonizmi kendi taraflarına yontarlar... ilh. Eğer Bergson, Mustafa Şekibin kendi hakkındaki denemesini görseydi, bilhassa bu denemenin yazıldığı türkçedeki edebî kudreti hissetmek imkânını elde etseydi, çok eminim ki, nihayet üslûbu ve lisanî dehası istediği gibi elverişli olan hakiki bir müfessir bulmuş olmaktan mütevellid bir inşirah hissedecekti. Türkiyenin felsefî tefekkürünü temsil edenler, Türklerin garb felsefe doktrinlerile teması tarihçesini tenvir edecek mesai sarfederken, bilhassa memleketimizde Bergsonizmin düşünce

İZÜ - İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ

İşte 1919 dan sonraki Türk vukuatı karşısında bir kısım mütefekkirlerimiz, bu kestirme ameliyesini nefislerinde tecrübe edenler meyanında bulunmaktadırlar. Sevr muahedesindeki Türkiye, Avrupanın yarım asırdanberi tekrarladığı «hasta adam»a lâyık görüldü. Fakat maddeyi fetheden, nebatı, hayvanı ve insanı yaratan hayat hamlesini cemiyette ne hakla durdurabiliriz? Türk cemiyeti, Sevr'de kendisini «kapayan» politikacılara karşı henüz açık ve dinamik olduğunu haykırmağa başlamış bulunuyordu. Maraştan, Erzurumdan, Salihliden... yükselen sesler karşısında muzaffer Fransanın filozofu nasıl bir vaziyet almıştı? Bu vaziyeti yakından bilmek imkânından uzağız. Maamafih Briand gibi ileri görüşlü Fransız siyasileri, Anadolu savaşını müstakbel Türkiyenin habercisi addetmekte, hatta bu savaşın muvaffak olmasını temenni eylemekte idiler. Bergson'un da böyle geniş ve adilâne düşünen Fransızlardan olması çok muhtemeldir. Her neyse vakıa şu ki yaratıcı hayat hamlesinin Türkiye toprakları üzerinde istilâcı emperyalizme karşı şahlanma ve hamlede bulunması lüzumu etrafında sarfedilen ideolojik faaliyetlerin bir kısmını Bergson felsefesinden alınmış fikir ve mefhumları kullanmıştır.

***

Filhakika İstanbul 1919 dan sonra düşman işgali altında bulunmasına rağmen anlattığımız şekilde Bergson'dan mülhem sosyal bir felsefenin neşriyat merkeziydi. O zamanki fikir ve edebiyat hayatını müşahede etmiş olanların pek iyi hatırlayacakları gibi Üniversitenin bir kısım hoca ve talebeleri «Dergâh» mecmuası etrafında toplandı. Mecmuanın edebî şefliğinin şair Yahya Kemal, felsefî şefliğinin de filozof Mustafa Şekîb tarafından ifa edildiğini söylemek, hareketin kıymeti hakkında bir fikir verebilir. Bilhassa değerli Türk ruhiyatçısının çok sistemli surette Bergsonizmi tanıtan yazıları, bir taraftan da Üniversitede aynı istikamette devam eden tedrisatla birleşerek adeta yerli bir felsefe cereyanına meydan veriyordu. Şimdi 1922 senesine aid talebelik hatıralarımı, zamanının kadrosu içinde canlandırıyorum: Bergson felsefesi, acayib kıyafetli yabancı askerlerin dolaştığı Beyazıd meydanında başları eğik gezen Üniversitelilerin ruhunda yakın ve iyi bir istikbalin müjdecisi tesirini yapıyor! Sevr muahedesine imzasını atmış bir Üniversite profesörünün bu imza merasimini anlatışını dinlerken, yahud millî mücadelenin çıkmaza sapmakla bir demek olduğunu ihsas eden «Nesri harb, nesri sulh» müellifine hazın hazin bakarken hayat hamlesi formülü, esrarengiz bir kurtuluş vecizesi gibi geliyor! Bir dersinde Bergson'a göre ruhun mevcudiyetini ispata çalışan muhterem hocamız Mustafa Şekîb'in çivi ve palto münasebetini (yani «ruh»un «madde» ve «dimağ» vasıtasile tezahür etmesine bakarak gölge «hâdise olduğuna hükmetmenin tıpkı çiviye asılı olduğu için mevcudiyetini adeta çiviye borçlu palto kabul etmekle bir olacağını) izah edişi karşısında mekanizme, Türkiyeyi boğmak kasdile hareket eden emperyalizme karşı yeni bir ruh uyanıyor! Bu neviden hatıraları tespit eden sahifelere sahib olsaydık, ölümünü haber aldığımız Fransız filozofu ve iş sahasındaki tesirlerini, bu vesile ile yapılan tercüme ve telîflerin kıymetlerini tahlil edebrek hem kendimize, hem de garbın felsefe mahfillerine tanıtmalıdırlar. 1]

***

Bergson, 1914 harbinin sonunda Leman gölü etrafında teşekkül eden ütopik bir müessesenin ideallerine samimî surette inanmış, hatta 1925 e kadar Cenevre'deki «Beynelmilel fikrî iş beraberliği»nde Einstein ile birlikte çalışmıştı. 1925 te sıhhî sebeblerden dolayı bu vazifesinden ayrılan Bergson, vukuatın Milletler Cemiyeti müessesesini «mevhume» olarak tavsif eylemesine rağmen imanını kaybetmedi. Halbuki bu arada Almanyada Spengler, «Milletler Cemiyeti»nin umduğu istikballe istihza ediyor ve «Prusyalı» tipinin Avrupaya yeni bir nizam vereceğini düşünüyor, hatta Anglo - Sakson ile Prusyalının pek yakında korkunc bir çarpışma tecrübesini geçireceğini emniyetli bir lisanla söylemekten çekinmiyordu. Spengler 1936 da ölürken dünya vukuatına müşahid olarak sanki kendisinden yaşlı olan ihtiyar Bergson'u vekil bırakmıştı. Fakat mukadderat buna imkân bırakmadı: 1939 da başlayan cihan faciasının perdeleri daha bitmeden Bergson gözlerini hayata kapadı. Maamafih bundan evvel kendisini derin bir ümidsizliğe sokmuş, her halde yorucu murakabelere sevketmiş olan iki hâdiseye, Alman ordusunun Parise girişine ve Fransız hükûmetinin antisemitist siyasetine şahid oldu. Yani yaşamış ve tedrisattan çekilmemiş bulunsaydı meselâ Sorbon'da, yahud Collège de France'ta ders veremiyecekti, çünkü Fransız Yahudilerine Üniversite profesörlüğünü yasak eden yeni kanun kendisine de tatbik olunacaktı.

Keşke Bergson bu iki hâdiseye şahid olmadan öteki dünyaya göçmüş bulunaydı! Keşke, felsefî telâkkilerden bihaber görünen sert realitenin kayalarına çarpmadan, elli senedenberi besleyip süslediği ümidler ve hayallerle toprağa gireydi!

Ziyaeddin FAHRİ

1] Türkiyede Durkheim'dan sonra en çok alâka uyandıran Fransız filozofunun Bergson olduğu şüphesizdir. Hatta hakkında yapılmış türkçe neşriyat bakımından Bergson felsefesi ön sırada gelir. Bir başka zaman bu neşriyatın başlıcalarını «Cumhuriyet» karilerine tanıtmak isteriz. Yazık ki Bergson, hayatında Türkiyedeki bu alâka ve neşriyattan haberdar olamamıştır. Halbuki Japonya, Rumanya, Bulgaristan, İtalya ve İspanya... daki Bergsonist cereyanlardan günü gününe haber alıyor, mukabelelerde bulunuyordu.

*] İlk makale 13 ikincikânun tarihli nüshamızda çıkmıştır.

Türkiyede Bergsonizm 2

İZÜ – İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ